

ОКУМУШТУУ К. САРТБАЕВДИН ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫК БАГЫТТАГЫ ИЛИМИЙ-МЕТОДИКАЛЫК МУРАСТАРЫН ОКУТУУ

Мусаева В.И. - И.Арабаев атындагы КМУнун профессору, п.и.д.

Байбосова Д.К. - А.Токтоналиев атындагы финансы-экономикалык техникумунун окутуучусу

Аннотация: Бул макалада этнопедагог окумуштуу К.Сартбаевдин жалпы билим берүүчү мектептер үчүн окуу-нормативдик документтерден баштап окуу программа, окуу китептерин, окуу-методикалык комплектилеринин этнопедагогикалык негиздери тууралуу, тактап айтканда, профессор Каратай Сартбаевдин илимий-методикалык мурастарынын биринчи этабын окутуу тууралуу сунуш-пикирлер орун алды.

Түйүндүү түшүнүктөр: башталгыч мектеп, кыргыз тили, алиппе, К. Сартбаев, окуу программа, окуу китеби, илимий-методикалык ишмердүүлүгү, этнопедагогикалык негизин окутуу.

ОБУЧЕНИЕ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ К. САРТБАЕВА В ЭТНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАПРАВЛЕНИИ

Мусаева В.И.- д.п.н., профессор КГПУ им. И.Арабаева

Байбосова Д.К.-преподаватель финансово-экономического колледжа им.А.Токтоналиева

Аннотация: В данной статье идет речь об обучении этнопедагогические основы первого этапа научно-методические наследие Каратае Сартбаеве, который научно-методически обосновал методику обучения в общеобразовательных школ, а также который является автором учебно-нормативных документов, учебных программ и учебников начальной школы.

Ключевые слова: начальная школа, кыргызский язык, буквар, К. Сартбаев, учебная программа, учебник, научно-методическая деятельность, обучение этнопедагогические основы

UCHENYY K. PREPODAVANIYE NAUCHNO-METODICHESKOGO NASLEDIYA SARTBAEVA V ETNO-PEDAGOGICHESKOM NAPRAVLENII

Musayeva V.I. - Doctor of Pedagogy, Professor of KSPU named after A.I. I. Arabaeva

Baibosova D.K.-teacher of financial and economic college named after A. Toktonaliev

Annotation: This article tells about the scientist Karatan Sartbaev, who scientific-methodically substantiated the method of teaching primary classes in the Kyrgyz Republic, and who is also the author of educational and normative documents, curricula and primary school textbooks

Key words: elementary school, Kyrgyz language, alphabet, K. Sartbaev, autobiography, curriculum, textbook, scientific and methodical activity, etnopedagogika

Даанышман этнопедагог, чыгаан окумуштуу профессор Каратай Сартбаев кыргыз алиппесинин негиздөөчүсү, алгачкы ирет этнопедагогикалык багытта окуу куралдарын иштеп чыккан И.Арабаевдин илимий-методикалык мурастарын улантуучу, сактоочу, жайылтуучу катары биздин эсибизде сакталып калды. Анткени, К.Сартбаев И.Арабаев атындагы КМУга Арабаевдын ысымын ыйгарууда, И.Арабаев атындагы сыйлыкты негиздөөдө демилгечи катары кызмат өтөө менен бирге эле И.Арабаев атындагы КМУнун педагогика факультетинин базасында өзүнүн жеке демилгеси жана жеке каражаты менен И.Арабаевдин музейин түзүп, калтырган.

Ошону менен бирге эле, эл аралык “Ч.Айтматов” клубунун мүчөсү болуу менен бирге эле залкар жазуучу Ч.Айтматовдун балдарга арналган адабий чыгармаларын башталгыч класстардын окуу программаларына жана адабий окуу китептерине киргизүүдө, аларды мектепте окутууга жайылтууда зор эмгек сиңирген. Ошону менен катар Ч.Айтматов боюнча студенттерге курстук

иштерди жана дипломдук иштерди жаздырууга да өзгөчө маани берген. Бул макалада окумуштуунун “эмгек жолунун биринчи баскычы болгон анын 1960-1988-жылдарда Кыргыз илим-изилдөө институтундагы илимий-методикалык мурастарын окутуу” (Мусаева В.И.) тууралуу сөз кылмакчыбыз.

“Дегинкиси кыргыз тили жөнүндө 20-кылымда басылып чыккан китептер туурасында сөз болгондо улуу агартуучубуз Эшенаалы Арабай уулунун [2,3,4] ысымын атабай кетүүгө [5] болбос...” “Кыргыз тили боюнча термин иштеп чыгуу, атоо маселелерин жөнгө салуу, түшүнүктөрдү чечмелөө жагы Касым Тыныстановго [25,26,27] таандык болсо латын арибинде алгачкы алиппелерди жазып, жалпы сабатсыздыкты жоюуда Сатыбалды Нааматов [7,8,9,10,11,12,13,14,15] зор эмгек жумшагандыгын тарых тастыктап отурат. Мына ушул биздин алгачкы агартуучуларыбыздын “тил боюнча жазылган алгачкы эмгектери практикалык мүнөздө окууну, жазууну үйрөтүү же сабатсыздыкты жоюу максатында жазылса” [6.5] кийинки “Кыргыз мектептеринин башталгыч класстарында “Кыргыз тилин окутуу методикасынын” (1965-1978) эки жолу кайталанып мектептерде жана жогорку окуу жайларында окутулушу бул - көп жылдар бою эмгектенген кыргыз тили илиминин кандидаттары С.Турусбеков, Б.Рысбекова, К.Сартбаев тарабынан жазылгандыгын” [24.8] педагогика илимдеринин доктору, профессор А.Осмонкулов белгилеген.

Профессор Каратай Сартбаев 1960-жылдан 1988-жылга чейин 28 жылдык бүткүл өмүрүн, эмгегин жана мээнетин башталгыч класстарда эне тилинен билим берүүгө арнап, алгач, күндүзгү аспирантурадан окуу, илимий ишти коргоодон баштап, андан соң илимий кызматкер, кийин башталгыч класстар боюнча сектор башчысы катары бир нече жылдар бою үзүрлүү эмгектенүү менен өзүнүн аркасында илимий-методикалык бай мурастарды калтырган. Ошол мезгилдерде Кыргыз педагогика илим-изилдөө институтундагы Каратай Сартбаев башында турган башталгыч мектептер боюнча сектор Кыргыз ССРиндеги билим берүү системасындагы эки чоң тармактын окуу-тарбия маселелеринин тегерегинде илимий-изилдөө иштерин алып барып турган. Алар: 1) Мектепке чейинки билим берүү мекемелериндеги окуу-тарбия иштери; 2) Жалпы билим берүүчү мектептердин башталгыч класстарында окуу-тарбия иштери. Бул жерде окуу-тарбия иштери деп жалпысынан карап жатканыбыз менен чечмелей келгенде ошол мезгилдерде Кыргыз педагогика илим-изилдөө институтундагы аталган сектордо жогоруда аталган системалуу багыттар боюнча төмөндөгүдөй илимий-методикалык изилдөө иштери аткарылып турган. Алар:

Мектепке чейинки билим берүү мекемелери жана жалпы билим берүүчү мектептердин башталгыч класстары үчүн ар бир предметтин окуу пландары, окуу программалары, окуу китептери жана окуу-методикалык комплектилер түзүлгөн.

Кыргыз педагогика илим-изилдөө институтундагы башталгыч класстар секторун жетектеп, бир нече жылдар бою эмгектенип, кесиптештери жана шакирттери менен бирге мектепке чейинки мекемелерде жана башталгыч мектептерде билим берүү, окуу-тарбия маселелери боюнча жогоруда аталып кеткен бир катар олуттуу жана алгылыктуу илимий-методикалык эмгектерди жаратышкан.

Педагогика илимдеринин доктору, И.Арабаев атындагы КМУнун профессору В.И.Мусаеванын эскерүүсүнөн: “Профессор Каратай Сартбаев менен 1982-1988-жылдары Кыргыз педагогика илим-изилдөө институтунда (азыркы Кыргыз билим берүү академиясында) кесиптеш катары бирге иштешип калдык. Профессор К.Сартбаев ал мезгилде башталгыч класстардын сектор башчысы кызматын аткарчу. Ар дайым жаш окумуштууларга акыл-насаатын айтып тураар эле. Бир жолу «Башталгыч класстарда кыргыз тилинин орфографиясын окутуу» (Фрунзе, «Мектеп» 1983, 88бет) аттуу мугалимдер үчүн колдонмосун өзүнүн кол тамгасын коюп, 1984-жылдын 13-январы деп жазып, белекке тапшырып, «бул китептин уландысы дагы чыгат» деп айтканы эсимде. «Башталгыч класстарда кыргыз тилинин орфографиясын окутуу» аттуу 2-китеп кийин 1985-жылы «Мектеп басмасынан жарык көрдү. Профессор Каратай Сартбаевдин аталган эмгектери [17,18] менин жеке китепканамда сакталуу».

Профессор К.Сартбаев башталгыч класстарда эне тилинен билим берүүдө окуу-нормативдик документтерди иштеп чыгууга жетекчилик кылган жана өзү да түздөн-түз автор катары аларды иштеп чыккан. Мисалга алсак, башталгыч класстар үчүн окуу программасын, “Алиппе” жана “Кыргыз тили” окуу китептерин, окуу- методикалык колдонмолорду [17,18,19,20,21,22,23,24] ж.б. жараткан.

Профессор Каратай Сартбаевдин акыркы мезгилге чейин колдонулуп келген “Алиппе” окуу китеби Кыргызстандын орто мектептеринде окутулуп, жаш муундардын сабатын ачууда жемиштүү пайдаланылып, окуучуларды сабаттуулукка үйрөтүүдө зор кызмат аткарып келди. “Алиппе” окуу китебинин структуралык түзүлүшү, окуучуларга жеткиликтүүлүгү тууралуу азыркыга чейин мугалимдер тарабынан жылуу ой-пикирлер айтылып, колдоого алынып келет. Кыргыздын мыкты-

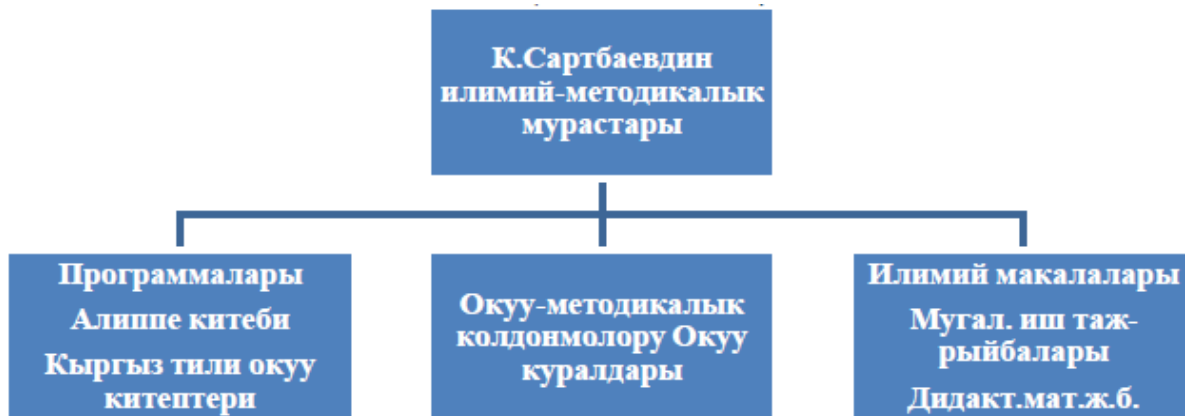
мыкты эр-азаматтары, мурунку муундун өкүлдөрү “Каратай агайдын Алиппесинен тамга таанып, ариптерди үйрөнгөнбүз” дешип, ар дайым кайра-кайра баса белгилешип, сыймыктанышат. Ал “Алиппе” окуу китеби менен кыргыздын бир катар мууну окуп жана тарбияланып чыгышкандыгын тарых тастыктап турат. Ошону менен катар эле 3-класстар үчүн “Кыргыз тили, 4-класстар үчүн “Кыргыз тили” окуу китептери жана 4-класс үчүн “Эне тили” окуу китептери дагы бир далай жылдары бою орто мектептерде окутуу процессинде туруктуу окуу китептери катары жигердүү пайдаланылып, өз учурунда жогорку баага татыктуу болгондугу айкын. Жана башка да окуу куралдары калайык-калкка кызмат кылып, агартуу ишин алга жылдырган десек болот.

Каратай Сартбаев жалпы сабаттуулукка үйрөтүүнүн башаты жана негизи бул – башталгыч класстардан башталаарын биринчи жолу илимий жактан негиздеп, Кыргызстандын билим берүү тарыхында алгачкылардан болуп, “сабат таблицасын” түзүп чыгып, практикага сунуштаган. “Сабат таблицасынын” логикалык уландысы катары башталгыч класстарда кыргыз тилинин орфографиясын окутуунун методикасын иштеп чыгып, бул жаатта мугалимдер үчүн методикалык колдонмолорду [17,18] жана орфографиялык сөздүктөрдү даярдап, практик мугалимдерге сунуштаган. “Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы” аттуу фундаменталдуу эмгекти Султан Турусбеков, Эсенгул Бердибаев, Бурул Рысбековалар [24] менен биргелешип жазып, аталган эмгек 1965-жылы “Мектеп” басмасынан жарык көрүп, жер-жерлерге жайылтылып, окутуу процессине киргизилген.

Башталгыч класстарда билим берүү ишин системалуу жүргүзүү менен учурдун талабына жооп бере турган окутуунун жаңы ыкмаларын – “интерактивдүү окутуудагы сынчыл ойлөмдүн элементтерин”, “стандарттуу эмес окутууну” сунуштаган башталгыч мектептерде кыргыз тилин окутууда көмөкчү окуу куралы катары дидактикалык материалдарды, таблицаларды түзүүдө тынбай эмгектенген. Учурдун талабына ылайык жаңы программа менен түзүлгөн окуу китептерине жаңычыл ыкмалар менен биринчи ирет К.Сартбаев тарабынан төмөнкүдөй кошумча окуу куралдары иштелип чыккан. Алар:

- 1) “Кыргыз тилинин дидактикалык материалдары” 3-4-класстар үчүн;
- 2) “Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутууда дидактикалык оюндарды колдонуунун жолдору”

Профессор К. Сартбаевдин илимий-методикалык мурастарын окутуу (1960-1988-жж.)

К.Сартбаев окуу куралдарын, методикалык колдонмолорду жазууда окумуштуулар менен республикадагы алдыңкы тажрыйбалуу мугалимдер менен биргелешип, кызматташуу менен иштешкен. Мисалга алсак, Б.Үмөталиева, Ж.Мукамбаев, З.Бектенов, Ж.Сыдыгалиев, Турдумамбетова, Койгелдиева, Б.Малдыбаев, Ш.Шүкүралиев, Т.Өмүралиев, Ж.Жакыпов, У.Урустемовдор менен кеңешип, кызматташып иштешкен. Анын натыйжасында бир катар илимий эмгектер, окуу-методикалык колдонмолор жана окуу куралдары пайда болгон.

Кыргыз педагогика илим-изилдөө институтунда сектор башчысы катары иштеп турган учурдагы илимий-педагогикалык ишмердүүлүгүндө бир беткей гана кыргыз тилин окутуу маселесин карабастан, башталгыч класстарда окутулуп жаткан математика, орус тили, мекен таануу, ыр, сүрөт искусствосу боюнча да изилдөөлөргө илимий жетекчилик милдетти аткаруу менен аталган предметтерди окутууну жакшыртуу боюнча да белгилүү деңгээлде өзүнүн салымын кошкондугун белгилей кетмекчибиз.

Профессор Каратай Сартбаев балдарга алты жаштан баштап билим берүү боюнча маселенин чордонунда болуп, бир четинен анын демилгечиси катары да аталган маселеге коомчулуктун көңүлүн буруп, атайын иликтөөлөрдү жүргүзүп, баланы алты жаштан окутуунун натыйжалуулугун илимий түрдө тастыктаган. Алты жаштагылар үчүн атайын окуу программасын түзүп, педагогикалык эксперименттен өткөрүп апробациялоо менен бирге эле алты жаштан баштап билим берүүнүн актуалдуулугун жана жемиштүүлүгүн өз учурунда билим берүү тармагындагы коомчулукка далилдеп көрсөтө алган.

Кыргыз педагогика илим-изилдөө институтунда башталгыч класстар боюнча “Окумуштуулардын көчмө жыйындарын” жетектеп, аймактардагы мугалимдерге жер-жеринен жакындан методикалык кеңеш берип, алардын тажрыйбаларын жыйноо, жалпылаштыруу, массалык маалымат каражаттары аркылуу жайылтуу иштерин системалаштырган. Алдыңкы тажрыйбалуу практик мугалимдердин иш тажрыйбаларын жыйнап, аларды республикалык педагогикалык окууларга, мугалимдердин слетторуна, илимий-практикалык конференцияларга катыштырып, илимий докладдарды жаздыртып, илимий жыйнактарга, жергиликтүү басма сөз беттерине жарыялоого сунуштап турган. Жер-жерлердеги алдыңкы тажрыйбалуу мугалимдердин иш тажрыйбаларын жайылтуу максатында алар тууралуу газета, журналдарда макалаларды жарыялоону, радио, телевидениелерде уктурууларды жана көрсөтүүлөрдү ар дайым уюштуруп турууга демилгелүүлүк менен катышкан. Каратай Сартбаев тарабынан аткарылган бул иштер, албетте, практик мугалимдердин өз ишине кызыгып, ага жоопкерчиликтүү мамиле жасоосуна түрткү болуп, аларды ишке шыктандырган деп айта алабыз. Натыйжада, ал мугалимдердин бир катары “Билим берүүнүн отличниги” жана “Кыргыз Республикасынын билим берүүсүнө эмгек сиңирген ишмер” наамдарына ээ болууга жетише алууларына өбөлгөлөр түзүлгөн. Профессор Каратай Сартбаевдин илимий-методикалык мурастарына саресеп салып, көз жүгүртө келсек, анын дагы бир артыкчылыгын жана өзгөчөлүгүн бөлүп көрсөтүү менен студент жаштарга окутуп-үйрөтө алабыз. “Ал кандай артыкчылык?” деген суроо туулушу мүмкүн. Ошол Советтер Союзу мезгилинде эле профессор К.Сартбаев окутуп-тарбиялоо, таалим-тарбия маселесин удаа, бир катарда карап, алып жүргөндүгү менен өзгөчөлөнүп турат.

Мисалга алсак, улуу маданий мурасыбыз “Манас” эпосун, андагы башталгыч мектепке ылайык тарбиялык маанидеги тексттерди, балдардын жаш курагынан баштап, окутуп-үйрөтүүнүн зарылдыгын далай жолу кайра-кайра педагогикалык коомчулукка айтып, деп келген болучу. Бул жагдайда илимий-практикалык конференцияларда, педагогикалык окууларда докладдар менен чыгып сөз сүйлөп, “Манас” үчилтигинен окуучулардын жаш курагына ылайыктуу үзүндү-эпизоддорду окуу китептерине киргизүү маселесин коюп келген эле. Профессор К.Сартбаев башка авторлордон кескин айырмаланып, биринчилерден болуп, башталгыч класстардын окуу китептерине акын-жазуучулардын көркөм адабий чыгармаларын киргизүү идеясын алып чыккан. Мисалга алсак, Тоголок Молдо, Токтогул Сатылганов, Барпы Алыкулов, Жеңижок, Ч.Айтматов, Аалы Токомбаев, А.Осмонов, Муса Жангазиев, Жоомарт Бөкөнбаев сыяктуу ж.б. акын-жазуучулардын чыгармаларынан үзүндүлөрдү окуу китептерине киргизип, окуучуларга окутуу аркылуу окуучулардын көркөм адабиятка болгон табитин өстүрүү, дүйнө таанымын кеңейтүү, сөз байлыгын жыйноо, алдыңкы жүрүм-турумга тарбиялоо, Ата Мекенин сүйүүгө, эмгектене билүүгө, аны баалоого, табияттын кооздугун сезип-туюу менен аны коргоого, сактоого окутуп-тарбиялоо максатын алдыга койгон. К. Сартбаев, ошондой эле, таанымал педагог окумуштуулардын илимий эмгектерин изилдөөчү жана аларды орус тилинен кыргыз тилине которгон котормочу катары да эмгектери бар экендигин айтып кетмекчибиз.

К.Сартбаевдин башталгыч класстарда эне тилинен билим берүү боюнча окуу-нормативдик документтерди, окуу-методикалык комплектилерди жазууда басып чыгарууда жана мугалимдердин алдыңкы тажрыйбаларын жайылтууда сиңирген эмгектери жана калтырган этнопедагогикалык багыттагы илимий-педагогикалык мурастары тууралуу атайын системалуу илимий изилдөө иштерин жүргүзүү зарылдыгы турат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Акүпү Мураталиев Улуу педагог Каратай Сартбаевдин илим казынасынан Бишкек, “Айат” 2016. - 784б.
2. Арабай уулу Э., Сарсекеев Х. Алифбе йаки төтө окуу. Уфа, 1911. -52б.
3. Арабай уулу Э. Жазуу өрнөктөрү. Оренбург.1912
4. Арабай уулу Э. Кыргыз алиппеси. Ташкент, 1924
5. Байгазиев С.О. Ала-Тоодогу агартуу тарыхынын ак тактары // Мугалимдер жана студенттер үчүн. Б.: Аль Салам, 2012. -64б.тт
6. Ибрагимов С. Кыргыз тилинин синтаксиси. Б.: И.Арабаев атындагы КМПУнун басмасы, 2001. - 184б.ваг
7. Нааматов С. Чала сабаттуулар үчүн окуу китеби. -М. -Ф.: СССР элдеринин борбордук башкы басмасы жана Кыргызмамбас, 1930. -157 б. (текст латын тамгасында).
8. Нааматов С. Окуу китеби: (2-жылдык). -Ф.: Кыргызмамбас, 1930. -124б. (текст латын тамгасында).
9. Нааматов С. Сабатсыздык жоюлсун: чоңдор үчүн алиппе. Фрунзе, Кыргызмамбас, 1929 64б.
10. Нааматов С. Тилибиздин методикасы. – Фрунзе, 1932
11. Нааматов С. Анык политехникалашкан мектептер үчүн күрөшүү. Фрунзе, Кыргызмамбас, 1932
12. Нааматов С, Арабаев Э, Турусбеков С. Биздин мектеп. Балдар үчүн алиппе. Фрунзе, Кыргызмамбас, 1930, -112б.
13. Нааматов С. Алиппе. 1-басылышы. Фрунзе, Кыргызмамбас, 1931, -66б.
14. Нааматов С. Эне тилинин методикасынан. Айыл мугалимдери жана педтехникумдар үчүн. 1-басылышы. Фрунзе, Кыргызмамбас, 1930, -48б.
15. Нааматов С. Башталгыч мектептер үчүн кыргыз тилинин методикалык көрсөткүчү. – Фрунзе, 1953
16. Осмонкулов Аскар. Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуу методикасынын тарыхынан // Биринчи китеп. Бишкек, Турар, 2010. -468б.
17. Сартбаев К. Башталгыч класстарда кыргыз тилинин орфографиясын окутуу. 1-китеп. Фрунзе “Мектеп” 1983. – 88б.
18. Сартбаев К. Башталгыч класстарда кыргыз тилинин орфографиясын окутуу. 2-китеп. Фрунзе “Мектеп” 1985. – 80б.
19. Сартбаев К. Кыргыз башталгыч класстарында сөз түркүмдөрүн окутуунун методикасы. Фрунзе, “Мектеп” , 1966
20. Сартбаев К., Рысбекова Б Башталгыч класстын окуучуларын орфографиялык сабаттуулукка жана таза жазууга үйрөтүүнүн методикасы. Фрунзе, "Мектеп", 1967
21. Сартбаев К., Маразыкова З. Мектеп реформасынын талабына ылайык башталгыч класстарда эне тилинин окуу китептерин пайдаланууга карата методикалык көрсөтмө. Фрунзе, Мектеп, 1991
22. Сартбаев К. 11жылдык орто мектептердин 2-4-класстарынын окуучуларынын кыргыз тилинен алган билимине, билгичтигине жана машыккандыгына карата баа коюунун нормалары. Мугалимдер үчүн методикалык колдонмо. Фрунзе “Мектеп” 1989, -45б.
23. Сартбаев К., Н.Ибраева., В.С.Тетенькин Үчүнчү класста окутуу. Мугалимдер үчүн методикалык колдонмо. Фрунзе “Мектеп”, 1976. -92б.
24. Сартбаев Каратай, Султан Турусбеков, Эсенгул Бердибаев, Бурул Рысбекова Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы Фрунзе “Мектеп” 1965.
25. Тыныстанов Касым. Кыргыз тилинин морфологиясы. 3-басылышы.–Б.: Бийиктик, 2006. -112б.
26. Тыныстан уулу Касым. Эне тилибиз. 2-китеп // Биринчи баскыч мектептер жана өзүнчө окуучу чоңдор үчүн биринчи басылышы. Маскөө, СКПСэлдеринин борбордук басмасы жана -Ф.: Кыргызмамбас. 1932. -22б.
27. Тыныстан уулу Касым. Эне тилибиз // Кыргыз тилиндеги тыбыштарды жана сөз бүтүштөрүн тааныткыч китеп. Жаңы тамга менен биринчи басылышы. -Ф.: 1928, 68б.